

XALQ TAFAKKURI DURDONASI

Matkarimova Ra'noxon Ikromjonovna

Namangan viloyati Uchqo`rg`on tumani 17-sonli maktabning

Oliy toifali ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

To`xtasinov Jahongir

Uchqo`rg`on tuman BAM monitoring tashkilotchisi

Telefon: 998939447645

Inomjon02030609@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg`ona xalq dostonchiligida muhim o`rin tutgan Qayqi dostonchilik

maktabining yirik vakili Husan baxshi Rajabboy o`g`li hamda uning "Alpomish" dostonining tutgan o`rni,

badiiyati haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so`zlar: Xalq dostonchiligi, Qayqi dostonchilik maktabi, Husan baxshi Rajab o`g`li, "Alpomish" dostonining Qayqi varianti

O`zining qadimiy va boy madaniyati bilan jahon tamadduniga ulkan hissa qo`shgan ajdodlarimizning xilma-xil janrlardan iborat boy folklor an'analari milliy ruhiyatimizning ko`zgisiga aylangan. Asrlar davomida ezgulikni o`zida aks ettirib kelgan bu tafakkur durdonalarida xalqimizning eng oliyjanob, ulug`vor maqsadlarga yo`naltirilgan qarashlari o`z ifodasini topgan. Zero, badiiy salohiyati g`oyat yuksak bo`lgan ajdodlarimizning poetik iqtidorini o`zida mujassamlashtirgan xalq og`zaki badiiy ijodiyoti durdonalari asrlar davomida bitmastuganmas ruhiy ozuqa manbai bo`lib hizmat qilmoqda. Zukko baxshilarimiz tomonidan kuylab kelingan "Alpomish", "Go`ro`g`li", "Kuntug`mish" singari buyuk dostonlarda tarannum etilgan bunyodkorlik va yaratuvchanlik g`oyalari hamisha xalqimizga juda katta ma'naviy quvvat beruvchi qadriyatlar tizimi bo`lib kelgan.

Folklorshunos olimlarimizdan Tojiboy G`oziboyev Farg`ona vodiysi bo`ylab qator folklor ekspeditsiyalari uyushtirishi natijasida 30dan ortiq dostonlarni yozib olishga muvaffaq bo`ldi. To`plangan material va manbalar asosida Namangan viloyati hududida Sayram, Peshqo`rg`on, G`ovazon, Qayqi, Ariqbo`yi, Ko`lbuqon dostonchilik maktablari aniqlandi. Qayqi dostonchilik maktabi haqida fanda birinchi ma'lumotlarni Malik Murodov, Tojiboy G`oziboyev, Otash Holmirzayevlar bayon etganlar. Bu dostonchilik maktabi ham o`z rivoji va dostonchilikda tutgan o`rni jihatidan juda ahamiyatli bo`lib, olimlarning aniqlashicha, XIX asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Bu maktabga mansub Husan Rajab o`g`li, Usmon Mamatqul o`g`li, Alimqul Niyoz o`g`li, Dehqonboy baxshi, Yormat baxshi, Oxyol (O`g`il) baxshi,

"Alpomish baxshi" (Xudoyberdi baxshi Ortiq o`g`li), Abdumomin baxshi, Ibrohim baxshi, Yusuf baxshi, Anor baxshi kabi 18 nafar dostonchilar o`tgan. Farg`ona xalq dostonchilari ichida munosib o`rin egallagan va Qayqi dostonchilik maktabiga asos slogan dostonchi Husan baxshi Rajab o`g`lidir. Uning ota-bobosi asli qayqilik bo`lib, taqdir taqozosi bilan Baliqchi tumaniga borib qolishgan. Darhaqiqat, Baliqchi qishlog`i bir vaqtlar dostonchilar makoni bo`lgan. Bu yerda juda katta dostonchilar maktabi bo`lib, uning boshlanishi XVII asrga borib taqaladi. Ayniqsa, Husan baxshi Rajab o`g`lining bobosi Mulla baxshi nomi bilan bog`liq 20 ga yaqin dostonchilar o`tganligi, otasi Rajab baxshi, Matqobil baxshilar nomi Husan baxshi Rajab o`g`li va uning safdoshlari bo`lmish O`g`il baxshi, Imomnazar karvon baxshi, Ismon baxshi va boshqa yuqorida aytib o`tilgan dostonchilar Baliqchi dostonchiligini vodiya tanitdi. Baliqchi dostonchiligi XVII-XVIII asrlarda mukammal cho`qqiga ko`tarilib, ular repertuarilarni asosan "Go`rog`li" dostonlari tashkil etgan. Husan baxshi Rajab o`g`lining bobosi Mulla Rahmat "Go`ro`g`li" turkumiga oid 20 ga yaqin dostonlarni bilgan. Ayniqsa, u "Bahrom va Gulandom", "Xurliqo", "Guliqahqah" dostonlarini sevib kuylagan. "Alpomish", "Yusuf va Ahmad" kabi dostonlarni ham bilgan. Mulla Rahmatning eng yaqin shogirdlaridan biri Matqobil baxshi esa "Zaydin arab", "Rayhon arab" dostonlarini zo`r mahorat bilan kuylagan. O`z navbatida bu ikki dostonchi ham 20 ga yaqin dostonchi yetishtirgan. Husan baxshi Rajab o`g`lining otasi Rajab baxshi davrining chechan dostonchilaridan biri bo`lgan. U o`g`li Husanni ham dostonchi bo`lishini orzu qiladi. Natijada ota izidan borgan bola "Alpomish", "Go`ro`g`li" dostonlarini el orasida maromiga yetkazib kuylay boshlaydi.

Husan baxshi 1898-yilda Baliqchi tumaninig Go`ravon qishlog`ida kambag`al dehqon oilasida tug`iladi. Ular oilasida 4 farzand bo`lib Husan ularning eng kenjasi edi. Otasi Rajab baxshi davrining mashhur dostonchilaridan biri edi. Uning repertuari boy, so`zamol, qiziqchi kishi bo`lib, qishloqdagi to`y-ma`rakalar Rajab baxshisiz o`tmasdi. Shirali ovozi, dutorni maromiga yetkazib chertishi, dostonlardan uzib olgan she`larni qo`shiq qilib aytishi uni ovoza qilardi. Husan baxshi ham ota yo`lidan ketdi. Dutor chertishda tengi yo`q Husan tez orada elga tanildi. Unga ham ota kabi ixlos qo`yishadi. To`y va ma`rakalarda "Yozi bilan Zebo" dostonidan olingan parchani maromiga yetkazib kuylaydi. "Go`ro`g`li" dostonidan Avaz va Hasanxonning mardligini tarannum etuvchi satrlar ba`zan mungli, ba`zan sho`x ohanglarda jaranglab, tinglovchini rom qildi. Biroq Husan baxshi birgina doston va qo`shiq aytish bilan oila tebrata olmas edi. 1920-yillarda u ota qishlog`i Qayqiga ko`chib keladi. Avvaliga boylar qo`lida qarol, podachi bo`lib ishladi. Husan baxshining boy va ulamolarning fitna va fisqu-fasodlarini qoralovchi, ularni insofqa chaqiruvchi she`r va qo`shiqlari insof degan narsaga umuman tushunmaydigan kimsalarga, talonchilik bilan shug`ullanuvchi kallakesarlarga yoqmas edi. Natijada baxshi bir to`da johil kimsalar tomonidan kaltaklandi. Uyiga o`t qo`yildi. Shunga qaramay el sevgan baxshi

yengilmadi. Uni xalq himoya qildi. 1930-yilda qishloqda jamoa xo`jaligi tuzildi. U birinchilar qatori shu xo`jalikda ishlash istagini bildirdi.

Avval xo`jalikda ishchi, keyin brigada boshlig`i kabi ishlarni bajardi. Ishdan bo`sh paytlari esa dalada dostonchilikbo`lardi.

Dostonchi ijodini o`rganish asosan 1956-yildan boshladi. Folklorshunos olim T.G`oziboyev "Mulla G`oyib va oshiq Murod", "Alpomish", "Yusuf va Ahmad", "Yulduz bilan Qunduz" dostonlari hamda "Yaxshidir yigitcha" termalarini yozib oldi.

1968-yilda esa A.S. Pushkin (hozirgi A.Navoiy) nomli Til va adabiyot instituti ilmiy xodimlardan iborat ekspeditsiya a'zolari Muhammadnodir Saidov, Malik Murodov, Zubayda Husainova, To`xtamurod Zufarov va boshqalar ham Husan baxshi Rajab o`g`lining ijodi bilan qiziqishgan. 1975-yilda esa Farg`ona davlat pedagogika instituti (hozirgi FarDU)ning Iqbol Nazarov boshchiligida 30 nafar talabalari ham Husan baxshi huzurida bo`lib, undan "Go`ro`g`li" dostonini yozib oldilar.

70-yillarda folklorshunos Otash Xolmirzayev, u rahbarligida tashkil etilgan "Folklorist" to`garaginig a'zolari bir necha bor Husan baxshi huzurida bo`lib, undan "Go`ro`g`li", "Avazning Yulduz bilan Qunduzga borishi", "To`lak botir", "Avazning arazi" dostonlarini to`lalgicha yozib olishdi. Bu dostonlar Otash Xolmirzayevning shaxsiy arxivida saqlanadi.

Yuqoridagilardan ko`rinib turibdiki, Husan baxshi Rajab o`g`li davrining eng mashhur dostonchisidir. Uning repertuari ham anchagina boy, shu bilan birga dostonlarida puxta ishlangan obrazlar, qofiyalash san'ati, xalq qo`shiqlariga yaqin bo`lgan go`zal misralar kishini o`ziga rom etadi. "Alpomish" dostonining Husan baxshi tomonidan aytilgan versiyasi 1962-yilda folklor shunos olim Tojiboy G`oziboyev tomonidan yozib olingan bo`lib, Fozil shoir variantiga yaqin turadi. Akademik Otamirza Holmirzayev tahliliga ko`ra, bu doston Alpomishning Qalmoq yurtiga Barchin uchun borishi hamda u yerdagi qahramonliklari ta'riflanmagan. Doston Alpomishning otasi o`rniga hukmdor bo`lishi va Kachal elidagi Maston kampirning arizasiga ko`ra Qalmoq yurtiga o`z qarindosh- urug`larini Toychixon zulmidan qutqarish uchun yo`lga chiqishidan boshlanadi. Shuningdek, dostonda Alpomishning Qalmoqqa borishi sabablari ham boshqacharoq tasvirlanadi. U dostonning boshida o`z yurtining himoyachisi, adolatli hukmdor, ammo anchagina sodda va g`o`rroq inson sifatida beriladi. Maston kampir nomada "Sen Alpomish, o`tirgan bo`lsang, turgin, turgan bo`lsang otingga mingin, zudlik bilan Kachalga kelgin, Kachal yurtida o`z qavmingning holini ko`rgin. Bu yerda bir nechamizni o`ldirishdi. Yana bir nechamizni jazoga tortdi, qo`y-chi, yurakbag` rimizni qonga to`ldirishdi",- deydi. Nomani o`qib ilondek to`lg`ongan Alpomishning yuragidan "Menga nima bo`ldi, mundoq vallomat o`lmay turib, ko`zimga qora tuproq to`lmay turib, avlodlarim qiynalib yursa, menga nomus emasmi?" deya Kachal yurtiga ot soldi. Biroq, yo`lda Maston kampirning xiylatuzog`iga ilinadi.

U Fozil shoir versiyasidagi kabi yetti yil zindonda yotadi. Shunga qaramay Kavbek (Qayqubodning Husan baxshi variantidagi nomi) va Tavkaoyim yordamida zindondan qutulib, Qalmoq podshosining son-sanoqsiz askarlarini yengadi. Kachalda adolat o`rnatadi. Bu payt o`z yurtida Ultontoz ko`p zolimliklar bilan Alpomishning avlodlariga yovuzliklar qiladi. Yurtiga qaytgan Alpomish zolim Ultontozni yengib, elida adolatni tiklab, murod-maqсадiga yetadi.

Qorajon (Bu variantda Qoratoy) timsoli ham juda yaxshi ishlangan. Alpomish Qoratoy bilan yetti kun kurashib, uni yengadi. Ular bir-biri bilan do`st tutunishadi. Qoratoy Alpomishning bir umrlik do`stiga aylanadi. Mard, bahodir yigit sifatida tasvirlangan Qoratoy Alpomish zindonda yotganda beliga to`qson gazli arqon boylab, piyoda yo`l yurib, yo`l yursa ham mo`l yurib, do`stining dushmanlari va Ultontozdan o`ch olishda yordamga oshiqadi.

Qayqubod (Bu nusxada Kavbek) Ultontoz zulmidan qochib, Alpomishni qidirib Kachal eliga keladi. Tavkaoyimning qo`y-echkilarini boqadi. Dostonda Kavbekning komik sarguzashtlari boshqa nusxalarga qaraganda ancha qiziqarli berilgan. Barchin timsoli esa Fozil shoir darajasida kuylangan. Husan baxshi Rajab o`g`lining "Alpomish" dostonidagi yana bir yutug`i shundaki, u nazmda ham, nasrda ham anchagina pishiq. Baxshi o`xshatish, mubolag`a, saj kabi badiiy tasvir san'atlaridan o`z o`rnida mahorat bilan foydalana bilgan. Demak, Husan baxshi Bulung`ur, Nurota dostonchilaridan sira qolishmaydi.

Husan baxshi Rajab o`g`lining ustozlari va u yetishtirgan dostonchilik maktabida katta mahorat egasi bo`lgan dostonchilar ijod qilgan. Ular "Go`ro`g`li" dostonlarini to`la va mukammal bilganlar. Shu bilan birga "Rustamxon," "Orzigul", "Yozi bilan Zebo" dostonlarini mahorat bilan kuylaganlar. Dostonchi Uchqo`rg`on hududida yashagan davr ichida Usmon Mamatqul o`g`li, Alim shoir Niyoz o`g`li, Dehqon shoir Qoraboy o`g`li, Mulla Abdumo`min baxshi, Alpomish baxshi kabilar bilan muloqotda bo`ldi. Ko`lbuqon dostonchilik maktabining mashur dostonchilar bilan tanishdi, ayrim dostonlarni ulardan o`rgandi. O`zi ham o`rgatdi.

Biroq bularning bari baxshi ijodini to`laqonli o`rganildi degani emas. Ularni o`rganish, dostonlarni nashr etish galdagi vazifalarimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Xolmirzayev O. "Ko`lbuqon dostonchilik maktabi". - Namangan, 2015
2. Sobirov A. "Namangan xalq og`zaki ijodi".-Namangan, 1994
3. Xolmirzayev O. "Maktab-taraqqiyot mezon".-Namangan 2016.
4. Xolmirzayev O. "Farg`ona xalq dostonchiligi (Farg`ona xalq dostonchilari repertuarlarida "Go`ro`g`li" turkum dostonlarining tutgan o`rni)". Fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozigan disertatsiya. Olimning shaxsiy arxivi.
5. Xolmirzayev O. "Adabiyot darslarida xalq og`zaki ijodi"-Namangan 1991.
6. Fozil Yoldosh o`g`li. "Alpomish".-Yozib oluvchi Hamid Olimjon. T., "O`z davnashr", 1939.
7. Husan baxshi Rajab o`g`li. "Alpomish".-Yozib oluvchi T.G`oziboyev, shaxsiy arxiv, 1962
8. Fozil Yo`ldosh o`g`li "Alpmish".-Nashrga tayyorlovchi M.Jo`rayev. Toshkent, Cho`lpon nomidagi NMIU.2017